

Krzysztof Konecki, Marek Gorzko

Badania jakościowe – pragmatyczne inspiracje

Przegląd Socjologii Jakościowej 11/1, 6-11

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Krzysztof T. Konecki
Uniwersytet Łódzki

Marek Gorzko
Akademia Pomorska w Słupsku

Od redaktorów:

Badania jakościowe – pragmatyczne inspiracje

Abstrakt Wprowadzenie do zbioru artykułów, które łączy próba prześledzenia konsekwencji przyjmowania pragmatycznych założeń w praktyce badawczej lub ocena możliwości praktycznego zastosowania wyników badań jakościowych, zawiera syntetyczne omówienie związków pomiędzy poznaniem naukowym a działaniem z punktu widzenia pragmatyzmu oraz krótką charakterystykę prac zawartych w bieżącym tomie.

Słowa kluczowe pragmatyzm, teoretyczny model działania, pragmatyczne zastosowanie wiedzy

Krzysztof T. Konecki, prof., kierownik Katedry Socjologii Organizacji i Zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego, członek Executive Committee of European Sociological Association, Prezydium Komitetu Socjologii PAN, Zarządu PTS i przewodniczący Sekcji Socjologii Jakościowej i Symbolicznego Interakcjonizmu PTS. Jego obszar zainteresowań naukowych to m.in.: socjologia jakościowa, teoria ugruntowana, interakcjonizm symboliczny, socjologia wizualna oraz socjologiczne badania nad medytacją i jogą.

Adres kontaktowy:

Katedra Socjologii Organizacji i Zarządzania
Instytut Socjologii
Uniwersytet Łódzki
ul. Rewolucji 1905 r. nr 41, 90-214 Łódź

Marek Gorzko, (dr hab.) profesor nadzwyczajny w Zakładzie Socjologii Akademii Pomorskiej w Słupsku. Przez wiele lat związany był z Uniwersytetem Szczecińskim. Członek Zespołu Redakcyjnego „Przeglądu Socjologii Jakościowej”. Członek Sekcji Socjologii Jakościowej i Symbolicznego Interakcjonizmu Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Główne obszary zainteresowań badawczych to: socjologia jakościowa, problemy metodologiczne badań jakościowych, teoria ugruntowana, metoda biograficzna, socjologia pracy.

Adres kontaktowy:

Akademia Pomorska w Słupsku
Wydział Nauk Społecznych, Zakład Socjologii
ul. Bohaterów Westerplatte 64, 76-200 Słupsk
e-mail: marek.gorzko@gmail.com

Wnaukach społecznych często uczeni dzielą się na teoretyków i praktyków-badaczy empirycznych. Czy teoretyczna praca nie może być pracą badawczą, a praca badawcza pracą teoretyczną zarazem? Z punktu widzenia pragmatyzmu możemy ten dualizm pracy socjologów anulować i potraktować jako „roszczenie iluzoryczne”.

Praca teoretyczna nad działaniem społecznym jest ważnym elementem pracy badawczej socjologa – analityka społecznego. Jednak nie wyczerpuje całego wysiłku, który podejmuje on, by konstruować działania. Ważne są także **badania diagnostyczne**, które stają się podstawą dla **przewidywania przyszłych przebiegów działań**. Przewidywanie różnych wariantów przebiegu zjawiska przy uwzględnieniu określonych warunków interweniujących może być jedną z podstaw stworzenia określonego **teoretycznego modelu działania / modeli działań**. Po stworzeniu modelu można już **podjąć określone działania**, które są ciągle monitorowane aż do zakończenia planowanego działania.

Samo działanie, w które w sposób bezpośredni lub pośredni jest zaangażowany analityk społeczny, jest weryfikacją jego modelu. Weryfikacja ta nie ma charakteru statycznego, gdy mamy ustalony model/hipotezę i ją weryfikujemy w sposób eksperymentalny bez możliwości zmiany modelu/hipotezy. **Weryfikacja ma charakter dynamiczny**. Zmiana modelu teoretycznego w czasie działania jest możliwa, choć niekonieczna, a czasami nawet pożądana. Otoczenie jest dynamiczne, zmienia się ciągle, w momencie rozpoczęcia działania warunki otoczenia mogą już nie być takie same jak w momencie konstruowania modelu. Rekonstruk-

cja modelu teoretycznego może być spowodowana pojawieniem się nowych warunków pośredniczących, a także wpływem samego modelu na podjęte działanie i jego rekonstrukcję w trakcie procesu, gdy różne definicje sytuacji mogą zostać skonstruowane *hic et nunc* po zauważeniu działania modelu w danej sytuacji przez współuczestników procesu.

Dynamika zmian związana jest często z wzajemnym warunkowaniem się zmiennych wprowadzonych do sytuacji działania przez model. Nie są to jednokierunkowe wpływy, ale wpływy powstające z różnych interpretacji elementów działania, jak i całego działania przez uczestników zmiany. Proces analizy społecznej nie kończy się w momencie rozpoczęcia wdrażania modelu, toczy się ciągle od pierwszego etapu aż do samego działania w trakcie wdrażania modelu, a nawet po jego „zakończeniu”. Choć z filozoficznego punktu widzenia trudno powiedzieć, że kiedykolwiek takie wpływy mogą się zakończyć, biorąc pod uwagę cały łańcuch przyczynowo skutkowy trwający w czasie. Powiązania ze światem zewnętrznym są naturalnym elementem sytuacji działań, zatem bieżąca analiza powiązań w trakcie działania jest nieodzowna dla efektywnego wdrożenia modelu.

Z pragmatycznego punktu widzenia model teoretyczny jest pewną hipotezą wynikającą z rozważenia różnych możliwych przebiegów działań i rozwoju zjawiska w czasie. Wdrażanie modelu stanowi w istocie jego weryfikację. Jego struktura podlega zmianie zgodnie z logiką abdukcji (Peirce 1955; Reichertz 2007). Nie zatrzymujemy się zatem na dywagacjach i interpretacjach teoretycznych. One same w sobie z trudem dokonują zmiany, choć są możliwe. Tylko w powiązaniu z realną weryfikacją

modelu zmiana społeczna jest możliwa. To właśnie jest inteligentnym i demokratycznym działaniem (zob. Dewey 1938: 105–122; Pamental 2004: 210). Model jest w Deweyowskim rozumieniu „planem działania”, skonkretyzowanym celem (*end-in-view*). Istotne jest tutaj wzięcie pod uwagę tych aktorów społecznych, na których dane działanie wpływa, ale również innych interesariuszy, których dane działanie może w społeczności interesować. Wzięcie tych interesów pod uwagę oznacza także kolektywną partycypację danej społeczności w rozwiązywaniu problematycznych sytuacji, co jest zgodne z Deweyowską koncepcją demokracji „wspólnego komunikacyjnego doświadczenia” (Pamental 2004: 216–217). Idealny cel (skutek) jest ostateczną konsekwencją działania, najlepiej, gdy jest osiągany wspólnie przez całą społeczność.

Rola doświadczenia (*experience*) w formułowaniu modelu działania jest niezwykle istotna. Procesualny charakter analizy społecznej może być związany z interakcyjnym charakterem doświadczenia. Doświadczenie to nie tylko skumulowana wiedza na temat określonych działań, ale także aktualna interakcja żyjących istot z fizycznym i społecznym otoczeniem. „Zewnętrzny świat” wkracza do działań człowieka i podlega w ten sposób zmianom. Diagnoza tego, co było jest istotna (analiza przeszłych doświadczeń), ale to, co jest bardziej istotne to przyszłość: „[j]ednak doświadczenie w jego zasadniczej formie jest eksperymentalne, jest pewnym wysiłkiem, by zmienić zastaną sytuację, charakteryzuje się pewną projekcją, by sięgać do tego, co nieznanne; związek z przyszłością jest jego istotną cechą” (Dewey 1917: 7 [tłum. własne]). Bazowanie na przeszłości ogranicza kreatywność.

Pragmatyczne zastosowanie wiedzy uzyskanej w drodze empirycznego badania nie dotyczy tylko i wyłącznie samych praktycznych konsekwencji aplikacji określonych wniosków z badań. Pragmatyczne zastosowanie ma miejsce tylko w i po inteligentnym badaniu. „Pragmatyczna inteligencja jest inteligencją kreatywną, nie rutynową mechaniką” (Dewey 1917: 64 [tłum. własne]). W takim badaniu i zastosowaniu wniosków uwalniamy jednocześnie doświadczenie od rutyny. Używamy inteligencji, by „liberalizować” działanie, które może być instrumentalnie efektywne, ale nie wybiega i nie tworzy nowych możliwości wyznaczania celów i ich osiągnięcia (Dewey 1917). To, czego nam potrzeba, to „nie mechaniczne działania”, a działania inteligentne, czyli uwolnione, dające nowe wizje i możliwości. Inteligencja, z pragmatycznego punktu widzenia, jest tutaj działaniem, nie spekulacją oderwaną od realnego świata.

W zmianie społecznej, której możemy dokonać, ważną rolę odgrywa **język**. Jest on między innymi jedną z form przystosowania się człowieka (grup ludzkich) do otoczenia. Jest narzędziem umożliwiającym borykanie się człowieka z otoczeniem społecznym i przyrodniczym. Po to ludzie wytwarzają słowniki, czyli zbiory metafor, przy pomocy których opisujemy świat i przewidujemy przyszłe zdarzenia (Rorty 1996). Język służy rozwiązywaniu wielu problemów. Jest zatem narzędziem używanym przez ludzi, tak jak inne narzędzia o charakterze materialnym i technicznym. Pewne tezy i prawdy społeczne są skonstruowane w słownikach, a te z kolei powstały w określonych sytuacjach historycznych.

Badacz posiłkujący się pragmatycznymi inspiracjami odsłania słowniki i ich związek ze zmiennymi kształtującymi go w danym momencie; dokonując tej „odsłony”, egzystuje także w określonym punkcie przestrzeni i w określonym czasie. Zatem powinien także swoje miejsce w tych przestrzeniach uwzględnić w objaśnianiu świata. To objaśnianie uczestniczy w działaniu danego słownika jako narzędzia. Badacz uczestniczy zatem w ewentualnej zmianie lub petryfikacji danego stanu rzeczy. To, co jest budowane, to nowa jakość, która dotyczy wartości „solidarności” z innymi, również tymi, którzy stają się partnerami badacza (kiedyś określanymi jako badani). Analiza słowników, których używamy w naszych uzasadnieniach dla istnienia określonych tożsamości bądź norm społecznych, pokazuje ich „przypadkowość”, tymczasowość i ciągłą zmienność. Uczestnictwo w projektach badawczych analizujących język jest uczestnictwem w działaniu na rzecz zmiany społecznej lub petryfikacji języka, który nie odzwierciedla rzeczywistości, ale jest narzędziem do radzenia sobie z nią. Zatem projekty badawcze posiłkujące się inspiracjami pragmatycznymi możemy umiejscowić także w badaniach i analizach języka/słowników, które opisują, ale także kształtują rzeczywistość, a nawet w projektowaniu słowników, które mogą dokonać pożądanej, z punktu widzenia wartości budowania solidarności i wolności indywidualnej, zmiany społecznej.

Oddawany w Państwa ręce numer wyrasta z dyskusji toczonych podczas obrad grupy tematycznej „Pragmatyzm – socjologia jakościowa – problemy współczesności”, zorganizowanej przez Sekcję Socjologii Jakościowej i Symbolicznego Interakcjoni-

zmu PTS podczas XV Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Socjologicznego w Szczecinie. Nie ma on charakteru pełnego sprawozdania z wygłoszonych tam referatów (jeden z tekstów numeru powstał nawet nieco później, choć w ścisłym nawiązaniu do szczecińskich dyskusji), ale można powiedzieć, że każde z kluczowych słów określających tematykę obrad znalazło swoje odzwierciedlenie w zawartości numeru. Wszyscy autorzy zawartych w nim tekstów starają się sięgać do pragmatycznych odniesień, inspiracji i konsekwencji.

W artykule *Anselm L. Strauss – pragmatyczne korzenie, pragmatyczne konsekwencje* Krzysztof T. Konecki przedstawia koncepcję socjologii Anselma L. Straussa w kontekście jej związków z ideami pragmatyzmu. Autor pokazuje, jak wypływające z nich procesualne i interakcyjno-konstruktywistyczne ujęcie rzeczywistości społecznej przenika i warunkuje najważniejsze dokonania teoretyczne i metodologiczne Anselma L. Straussa. Z tego punktu widzenia można artykuł odczytać jako studium „translacji” ogólnofilozoficznej postawy na owocną praktykę socjologicznego badania świata społecznego. Warto dodać, że artykuł K. Koneckiego może być także czytany jako syntetyczny opis całości twórczości Anselma L. Straussa, akcentujący zawarte w niej prekursorskie idee, które dopiero w czasach nam współczesnych znalazły szerszy rozgłos.

W podobnym duchu utrzymany jest artykuł Łukasza Marciniaka *Teorie pracujące. Pragmatyzm w ujęciu badaczy z grupy Chicago School Irregulars*. Autor dokonuje rekonstrukcji kluczowych założeń leżących u podłoża przedsięwzięć badawczych nieformalnej grupy amerykańskich socjologów z lat sześćdziesiątych

i siedemdziesiątych XX wieku, interpretując je jako przeformułowanie ogólnych idei pragmatyzmu na konkretne zalecenia prowadzenia pracy badawczej. Na tym tle Ł. Marciniak rozwija koncepcję szczególnego typu teorii, które nazywa „teoriami pracującymi”, upatrując w nich ucieleśnienia założeń nauki pragmatycznej.

Marek Gorzko w eseju *Czy teoria ugruntowana wymaga ponownego odkrycia?* omawia jedną z najnowszych publikacji z zakresu metodologii teorii ugruntowanej i jednocześnie stawia pytanie o związek tej pragmatycznej z ducha strategii metodologicznej z wyobraźnią socjologiczną i socjologiczną metaperspektywą oraz o konsekwencje tej relacji dla praktyki badawczej.

Ku zjawiskom charakterystycznym dla współczesności zwraca się Łukasz Pyfel w artykule zatytułowanym *Badacz jakościowy w świątyni liczb i pieniędzy*

– *wykorzystanie metod jakościowych w badaniu rynków finansowych*. Jego celem jest pokazanie możliwości zastosowania metod jakościowych w badaniu zjawisk, które na pozór takiemu podejściu się opierają. Omawia na podstawie literatury przedmiotu przykłady badań jakościowych w obszarze rynków finansowych i instytucji działających na tym polu. Interesują go także możliwości wykorzystania rezultatów tego typu badań w praktyce.

Wątek tożsamości badacza i problem obiektywności w badaniach jakościowych w kontekście idei pragmatyzmu podejmuje Waldemar Rapior w artykule *Intensyfikacja wyobraźni: o tożsamości osoby badacza i zawieszeniu bezwarunkowej obiektywności*. Formułuje on tezę o konieczności budowania w badaniu „warunkowej obiektywności” i wprowadzenia w obręb dociekań naukowych kwestii tożsamości badacza. Swoje tezy ilustruje odwołaniem do własnych doświadczeń z pracy badawczej.

Bibliografia

Dewey John (1917) *The Need for A Recovery of Philosophy* [w:] tenże, ed., *Creative Intelligence: Essays in the Pragmatic Attitude*. New York: Holt, s. 3–69.

——— (1938) *Logic: The Theory of Inquiry*. „John Dewey: The Later Works 1925–1953”, vol. 12, ed. J. A. Boydston. Carbondale: Southern Illinois University Press.

Pamental Matthew (2004) *Pragmatism and Pets: Best Friends Animal Sanctuary, Maddie’s Fund, and No More Homeless Pets in Utah* [w:] E. McKenna, A. Light, eds., *Animal Pragmatism. Rethinking Human-Nonhuman Relationship*. Bloomington: Indiana University Press, s. 210–227.

Peirce Charles S. (1955) *Abduction and Induction* [w:] Justus Buchler, ed., *Philosophical Writings of Peirce*. New York: Dover, s. 150–156.

Reichertz Jo (2007) *Abduction. The Logic of Discovery in Grounded Theory* [w:] Antony Bryant, Kathy Charmaz, eds., *The Sage Handbook of Grounded Theory*. London, New Delhi, Singapore, Thousand Oaks: Sage, s. 214–228.

Rorty Richard (1996) *Przygodność, ironia i solidarność*. Przełożył Wacław Jan Popowski. Warszawa: Spacja.

Cytowanie

Konecki Krzysztof Tomasz, Gorzko Marek (2015) *Od redaktorów: Badania jakościowe – pragmatyczne inspiracje*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 11, nr 1, s. 6–11 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>.

Qualitative Research—Pragmatic Inspiration. Introduction

Abstract: The Introduction to a collection of papers tracing the consequences of receiving pragmatic assumptions in research practice or assessing the possibility of practical application of qualitative research results, contains synthetic discussion how are related scientific knowledge and action from the point of view of pragmatism and a brief description of the papers presented in this volume.

Keywords: pragmatism, theoretical model of action, pragmatic application of knowledge